

УДК 10.02.02

НОВИЙ ПОГЛЯД НА ІСТОРІЮ УКРАЇНСЬКОГО ДРУКАРСТВА: ЗАМІСТЬ РЕЦЕНЗІЇ НА КНИГУ „ПОЧАТКИ УКРАЇНСЬКОГО ДРУКАРСТВА”¹

М.С. Тимошик

Проблема з'ясування походження і рукописного, і особливо друкованого слова кожного народу має принципове значення, оскільки йдеться про стан розвитку культури цього народу, його роль у загальноцивілізаційному поступі. Надто ж для українців. Адже саме історія української книги як найважливішого чинника культури в умовах багатолітньої бездержавності нації дає, за словами Олександра Лотоцького, багато матеріалу для роздумів на тему про непереможність культурних прагнень народу, що пробудився до свідомого національного життя.

Сталося так, що протягом тривалого часу розробка цієї важливої теми українськими вченими перебувала під особливо пильним контролем тоталітарної влади. Адже в радянській науці домінувала затверджена в Москві ідеологічна схема, за якою українська освіта, наука, культура нібито завжди розвивалися лише в тісному взаємозв'язку з російською, до того ж, постійно вважалися другорядними, принагідними, позбавленими самостійних ознак. Ця схема у 30-х роках набула образної метафори у вигляді стовбура-дерева з трьома його відгалуженнями, що символізували єдність і взаємозалежність трьох слов'янських народів – російського, українського і білоруського. За такою образною теорією, серцевину цього дерева – його стовбур, коріння якого сягало часів Київської Русі, – беззаперечно присвоювала Росія. А два його відгалуження, що „проросли”, за цією схемою, лише в XIV столітті, віддавалися Україні й Білорусі.

Ось чому початки виникнення української мови, літератури, культури в цілому, як і самої української історії, дозволялося „шукати” саме з XIV століття. Все, що не „вписувалося” в таку ідеологічну схему, тоді вважалось антинауковим, а отже, шкідливим. А ті вчені, які відважувалися своїми чесними і глибоко науковими розвідками висловлювати науково вивірене, а не політично заангажоване бачення проблеми, оголошувалися лютими ворогами свого народу з наступною заборону їхніх творів.

Відповідно до наведеної ідеологічної метафори протягом останніх більш ніж вісімдесяти років українські дослідники змушені були повторювати в різних варіантах запропонований московськими вченими єдиний постулат і щодо виникнення українського друкованого слова: після заснування першої друкарні в Росії в 1564 році (рік виходу „Апостола” в Москві) перший російський друкар Іван Федоров через десять років, прибувши через Білорусь в Україну, до Львова, засновує там друкарню і 1574 року видає „Апостола”. Ця дата і вважалася початком заснування українського друкарства. Виходить, українці змогли долучитися до дивовижного витвору людського розуму – друкарського верстата – знову ж таки завдяки старшому братові?

Проте у вітчизняному науковому середовищі все ж знаходилися вчені, для яких наукове сумління було вищим обіцянням владою винагород за ревну й послушну працю у визначених межах. Саме до таких можна віднести Якіма Запаса та Ореста Мацюка. Через кілька десятиліть після остаточного розгрому потужного українознавчого центру, яким був у 20–30-і роки Український інститут книгознавства, саме ці молоді на той час учені вирішують взятися за ділянку, що відтоді стояла, за влучним висловом професора Івана Огієнка, невиораним облогом, – історію давньої української книги. Наперед знаючи про „непрестижність” і „неперспективність” цієї теми, вони все ж з ентузіазмом беруться виорати й обробити цей обліг, відбираючи зерна правди, історичної справедливості й істинної науковості від рясної половини всіляких вигадок, перекручень, огульних звинувачень, замішаних на ідеологічній заангажованості, політичних спекуляціях та антинаукових теоріях.

Опубліковані цими дослідниками у період і після хрущовської відлиги результати своїх наукових пошуків справили ефект своєрідної бомби: на рівні академічної науки до наукового обігу поверталось багато українських рукописних книг, котрі були несправедливо привласнені

¹ Запаско Я., Мацюк О., Стасенко В. Початки українського друкарства. – Львів: Центр Європи, 2000. – 222 с.

сусідами; оригінальні й сміливі висновки заявили й щодо витоків української друкарської справи. Не буде перебільшенням ствердити, що в прийнятті 1988 року на державному рівні давно очікуваного рішення про відзначення тисячоліття української книги, яким, нарешті, визнавалося українське походження рукописних пам'яток Київської Русі, безумовно була велика заслуга цих учених, фундаментальні дослідження котрих переконливо говорили самі за себе.

Здавалося б, недавнє відзначення такого промовистого ювілею мало викликати не лише належний резонанс в українському суспільстві, а й спонукати молодше покоління вітчизняних науковців спрямувати свої зусилля на з'ясування, уточнення і ствердження цілого ряду проблемних питань у цій темі. На жаль, похвалитися ряснотою таких публікацій поки що не можемо. Тим ціннішим і потрібнішим виглядає сьогодні вихід рецензованої книги.

Основу „Початків українського друкарства” склали результати опублікованих у різний час досліджень Я. Запаска, О. Мацюка, а також розробок їхнього учня В. Стасенка, спрямовані на ствердження колись висунутих ними „кромольних” гіпотез про існування у Львові друкарства до приходу туди Івана Федорова. Отож, на підставі архівних документів, згадок сучасників, аналізу збережених пам'яток переконливо обгрунтовується принципова для нашої гуманітарної науки теза: друкарство в Україні прийшло не зі Сходу, а з Заходу, до того ж, задовго до виходу в Москві 1564 року першої датованої друкованої книги – „Апостола” І. Федорова. Ніяк не применшуючи ролі й значення І. Федорова в розвитку цієї справи, його, однак, сьогодні не можна вважати засновником українського книгодрукування, а лише фундатором постійного друкарства на українських землях.

Ретельно проаналізувавши бібліографію із зазначеного питання, О. Мацюк першим серед українських учених віднайшов в архівних запасниках і оприлюднив на підтвердження своєї концепції кілька архівних документів, про які донедавна з ідеологічних причин не говорилося. Так, більше ніж двісті років у Центральному державному історичному архіві у Львові пролежали ніким не читані досі два документи, які однозначно вказують на існування у цьому місті друкарні ще в 1460 році, тобто за 112 років до прибуття туди Івана Федорова (1572). Обидва документи писані латинською мовою і датуються 23 липня 1791 року та 20 жовтня 1792 року.

Перший документ – це звернення монахів Львівського василіанського монастиря св. Онуфрія до фіскальної колегії з проханням ужити заходів щодо повернення їхньому монастиреві провізорам ставропігійського братства рухомого і нерухомого майна, а також друкарні, що належала монастирю від 1460 року. Далі в документі пояснюється, що друкарню монастиреві подарував року 1460 львівський громадянин Степан Дропан для матеріальної підтримки священиків. Тому монастир вимагає, серед всього іншого, йдеться наприкінці заяви, „повернути друкарню або сплатити 40 000 флоренів як відшкодування за прибуток друкарні”.

У пояснювальній записці провізорів ставропігійського братства викладається, зрозуміло, інше бачення суті конфлікту й доводиться, що сама друкарня, заснована львівським міщанином українцем Степаном Дропаном, цілком на законних підставах є тепер власністю братства, а не монастиря.

Скрупульозно зіставивши та проаналізувавши ці й інші архівні документи, зокрема ті, що стосуються життя і діяльності Степана Дропана та його друкарні (а про це є кілька документів у львівських архівах), О. Мацюк небезпідставно вважає „існування друкарні у Львові починаючи з 1460 року безперечно”, а Степана Дропана – “зачинателем українського друкарства”.

До речі, саме з цієї книги перед читачем уперше зримо постають обриси освіченого і діяльного львів'янина Степана Дропана – першого українського друкаря, який, одружившись з донькою багатого землевласника, вирішує згодом, очевидно, з альтруїстичних міркувань подарувати частину своїх маєтностей разом зі своєю друкарнею на просвітницьку діяльність одному з найстаріших у Галичині монастирів.

Варто зіслатися й на інше відкриття авторів книги як на ще одне важливе письмове підтвердження факту існування українського друкарства раніше від радянської офіційної дати. Йдеться про невідомий досі інвентар книг Словітського монастиря (неподалік Львова), який датується 1826 роком. Віднайдений у фондах Центрального державного історичного архіву у Львові, цей документ фіксує як наявні в бібліотеці монастиря, серед інших різномовних книг, шість видань, надрукованих тогочасною українською мовою. Доцільно перелічити їх у хронологічному порядку: 1) Новий тестамент з мідними замочками в доброму стані, українською мо-

вою, почаївського видання з 1511 р.; 2) Тріодін київського видання з року 1527 в шкіряній оправі, в доброму стані; 3) Тріодін київського видання з року 1540 в шкірі; 4) Анфологійон львівського видання з року 1542, опрацьований в шкіру, в доброму стані; 5) Службеник львівського видання з року 1546; 6) Епістолярійон або Апостол львівського видання, опрацьований у шкіру, 1566 р.

Отож, маючи такі вагомні писемні аргументи, сьогодні можна вже твердо, без будь-яких застережень, як це робилося досі, однозначно тлумачити напис на надмогильній плиті І. Федорова як визнання факту існування українського друкарства у Львові (та й в інших містах України) задовго до прибуття сюди Івана Федорова. В перекладі І. Крип'якевича цей напис звучить так: „Іван Федорович, друкар Москвитин, котрий своїм заходом занедбане друкарство обнови́в (виділення авт. – М. Т.), умер у Львові. Друкар книг перед тим невидимих...”.

Таким чином, стверджують автори, друковане слово, прийшовши на українські землі із заходу наприкінці XV століття і потрапивши на благодатний ґрунт, почало поступово утверджуватися, стаючи конкурентом рукописних книжок, а згодом і витісняючи їх. Цікава сторінка початкового українського друкарства припадає на період існування держави Великого Князівства Литовського, куди входили українські і білоруські землі й мовою якого була так звана руська мова. Основу її, як відомо, склали переважно українські мовні елементи. То був період спільного українсько-білоруського друкарства, позначеного діяльністю друкарень, розташованих на білорусько-українському пограниччі, на полосі з мішаним населенням – у Заблудові, де 1569 року побачила світ написана у формі популярної проповіді незвичайна книга – „Учительне Євангеліє”, у Несвіжю, Супраслі, Буйничах.

На підтвердження своїх висновків автори книги широко залучають не лише нові знайдені архівні матеріали, а й висловлювання ряду зарубіжних учених, які в радянських виданнях, із зрозумілих причин, не цитувалися. Серед таких авторитетних у західному світі вчених найперше слід назвати польського дослідника Є. Бандтке. У своїй багатотомній ґрунтовній праці „Історія друкарень у Королівстві Польському і Великому Князівстві Литовському, і в краях закордонних, де польські справи творилися” він присвятив окремий розділ аналізу зародження і розвитку книгодрукування у Львові. Вже на початку розділу цей учений ствердив: „Іван Федоров не зложив, а обнови́в тут друкарню руську р. 1573”. Інший дослідник історії слов'янського кириличного книгодрукування, родом з Галичини, Д. Зубрицький, свій висновок про друкування книг у Галичині до приходу Івана Федорова підкріплює післямовою зі львівського „Апостола”. Сам московський друкар, підкреслює Зубрицький, переконався в існуванні тут друкарства й тих „боговибраних мужів”, хто проклав уже для нього дорогу: „... (Федоров), когда вселшумися (поселився – М. Т.) в преіменитом греді Львові, яко по стопам ходяче топтаним некоего богоизбранна мужа начах глаголити в собі молитву сію”. Більше того, у зазначеній праці цей історик виокремлює розділ, який так і називається: „Друкарня перед Федоровичем у Львові”. Ось аргументи Зубрицького: „Що у Львові перед Іваном Федоровичем, тобто 1574 роком існувала руська друкарня, не підлягає ніякому сумніву, хоча ми не в змозі показати пам'яток друкарських з цієї епохи. Якщо могла існувати друкарня в 1491 році в Кракові, в 1525 році в Вільні, чому ж не могла бути у Львові, в середині Русі, де потреба таких книг була далеко більша, як деінде тому, що саме в самій Львівській і Перемишльській дієцезії було понад 4000 церков”.

Варто наголосити, що факт існування друкарства на західноукраїнських землях у дофедоровський період обстоюють учені, яких важко запідозрити в прихильності до українського національного руху, а отже, в упередженості чи суб'єктивізмі на користь першості українського друкарства над російським. Єжи Бандтке за плоттю і кров'ю був польським патріотом, а Денис Зубрицький, галичанин, – один із прихильників ідеї „єднання руського народу”, до того ж, активно заперечував можливість самостійного розвитку української мови. Та попри це, з боку російських, особливо радянських, дослідників цієї проблеми подібні твердження категорично заперечувалися. Навіть найменші спроби українських учених уже пізнішого періоду висловити з цього приводу бодай припущення чи гіпотезу (для прикладу, розвідки Г. Коляди) вважалися непереконливими і неправдоподібними. Особливо „єретичною” вважалася тема дофедоровського друку в Україні напередодні і після святкування офіційних ювілеїв російського та українського друкарства.

Та й тепер, після опублікування в науковій періодиці низки нових архівних документів, ряд російських учених категорично не хоче визнавати факт появи українського друкованого слова раніше російського. Це засвідчила, зокрема, II Міжнародна конференція (конгрес) із проблем славистики, що відбувалася в жовтні 1996 року на базі Андалузського міжнародного університету (місто Баєза, Іспанія) і де автор цих рядків виголосив доповідь „До питання про концепцію виникнення і розвитку українського друкованого слова в контексті поширення друкарства у слов'янських народів”. (В основу доповіді були покладені результати наукових пошуків, передусім Якіма Запаса та Ореста Мацюка, а також матеріали колишніх радянських спецфондів). Для російських учених – учасників конгресу – й цього разу аргументи були “непереконливими”. І слід віддати належне відомим ученим-славістам, учасникам конгресу з Польщі, Чехії, Болгарії, які цю концепцію автора не лише підтримали, а й захистили від надто заполітизованих виступів деяких російських колег.

У виданні міститься немало цікавої та цінної інформації й щодо інших проблемних питань, які стосуються витоків українського друкованого слова. Йдеться зокрема про львівську друкарню Степана Дропана, друкарню Сацька Сеньковича та Сенька Корунки, „львівський слід” засновника білоруського друкарства Франциска Скорину, попередників, соратників і послідовників Івана Федорова. Немало нового матеріалу подано й про німця Швайпольта Фіоля, якому судилося відіграти визначну роль у творенні перших українських книжок поза етнічними українськими землями – у Кракові 1491 року. Сьогодні, після неспростованих доказів львівських дослідників, усе менше буде бажаних і далі вперто зараховувати Швайпольтові „Октоїх” та „Часовник” до... російських друків.

Поява цієї книги є надто актуальною не стільки в контексті наукової дискусії з нашими зовнішніми опонентами, скільки з-за необхідності подолати заскоружлі стереотипи і догми в українському середовищі. Адже лише від незнання чи від небажання по-новому оцінити нашу давню й недавню історію, скажімо, керівники Першого національного телеканалу так і продовжують показувати в своїй титульній заставці „Перші на першому” портрет Івана Федорова (бачите, він все ж – перший), а в одній з недавніх просвітницьких радіопередач шановний коментатор „Українського історичного календаря” на повному серйозі переконує мільйонну радіослухацьку аудиторію про те, що федорівський „Апостол” – таки перша українська друкована книга.

Автори книги „Початки українського друкарства”, що побачила світ у львівському видавництві „Центр Європи” за рішенням учених рад Львівської академії мистецтв та Української академії друкарства з розважливою і переконливою передмовою ректора друкарської академії професора Степана Гунька, закликають сьогоднішнього українського читача активніше позбавлятися нав'язаного нам комплексу національної меншовартості. Не присвоюючи чужого, нам варто прагнути глибоко й об'єктивно поцінювати та боронити тисячоліттями створюване своє. Воно таки справді того варте.